

1. Грушевський М. Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання. – К., 1924.
2. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). – Ф. Р-131. – Оп. 1. – Спр. 151. (Копія).
3. ДАЧО. – Ф.131. – Оп. 1. – Од. зб. 134. – Арк. 12.
4. ДАЧО. – Ф. Р.-131. – Оп.1. – Спр. 20. – Арк. 6.
5. ДАЧО. – Ф.Р.-131. – Оп. 1. – Спр. 34. – Арк. 88.
6. ДАЧО. – Ф.Р.-131. – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 7.
7. Клименко Т. До історії розвитку туризму на Черкащині: погляд у минуле та сучасність. Чигиринщина: історія і сьогодення // Матеріали науково-практичної конференції. – Черкаси, 2006. – С. 242–243.
8. Клименко Т. Охорона пам'яток історії та культури Чигиринщини в 20-х роках ХХ століття (за документами Державного архіву Черкаської області) // Свідок козацької слави: погляд крізь століття. До 350-ї річниці родового храму Б. Хмельницького в с. Суботів – церкви Святого Пророка Іллі. – Черкаси, 2003. – С. 158–159.
9. Кукса Н. З історії Богданових церков у Суботіві // Пам'ятки України: історія та культура. – 2002. – Ч.2. – С.40–47.
10. Кукса Н. “Наукові” досліді Г. Я. Стеллецького „по з'ясуванню історичної тайни Богдана “в Суботіві (20-ті роки ХХ ст.) // Археологічний літопис Лівобережної України. – Полтава, 2002. – № 1. – С. 156–159.
11. МПДА. Розповідь Кукси Григорія Федоровича, 1925 р. н. – мешканця с. Суботова Чигиринського р-ну.
12. МПДА. Розповідь Телятник Ярини Варивонівни, 1905 р. н., с. Суботів Чигиринського р-ну.
13. Матеріали польових досліджень автора (Далі – МПДА). – Розповідь Жалдака Дмитра Микитовича, 1925 р. н. – тепер мешканця м. Марганця Дніпропетровської обл.

SUMMARY

Nadiya Kuksa

ORTHODOX CHURCHES SUBOTOV IN TIMESES OF THE ANTIRELIGIOUS CAMPAIGN 20-30 YEARS XX AGE.

In scientific everyday life are entered recently discovered archive documents, which help to reveal the events that pertain to founded Bogdan Hmelinicki churchs Subotiv that occurred in 20-30 years XX century.

Андрій Кукурудза

*кандидат історичних наук, доцент,
Рівненський державний гуманітарний університет*

ВОЛИНСЬКЕ ЄПАРХІАЛЬНЕ ЗІБРАННЯ 1921 РОКУ ТА МІЖКОНФЕСІЙНА СИТУАЦІЯ В КРАЇ

Відображено хід та особливості Волинського єпархіального зібрання в Почаєві 1921 року на тлі міжконфесійних відносин у регіоні. Увагу зосереджено на відносинах православних з католиками, протестантами, трансформаціях керівних органів православної церкви на Волині початку 20-х років ХХ ст.

Ключові слова: конфесія, національне піднесення, українізація православ'я, міжконфесійні відносини, православ'я, протестантизм, греко-католицизм, католицизм.

Літній візит 2009 року патріарха Московського Кирила до України вкотре показав, наскільки провокативною та дестабілізуючою може стати міжконфесійна політика, коли певна церква визначатиме саме ці завдання як головні в гонитві за лобіюванням власних імперських інтересів. Такі негативні приклади із сьогодення ще раз доводять надзвичайно вибуховий потенціал міжконфесійних стосунків, особливо в регіонах, де збігаються інтереси різних конфесій та релігійних груп. До таких українських земель належить Волинь і, зокрема, її розвиток у міжвоєнний період, коли до традиційної конфесійної карти краю додавалася ще особливо впливова католицька група.

Практика минулого і реалії сьогодення, з конфесійним різноманіттям України, змушують дослідників знову звертатися до вивчення історичних аспектів міжконфесійного життя на українських землях. Це робить дослідження теми інституалізації православної церкви на Волині початку 20-х років XX століття крізь призму міжконфесійних відносин особливо важливим та актуальним.

Стаття містить спробу вирішити такі завдання: виділення місця Волинського єпархіального з'їзду в міжконфесійному житті регіону; вивчення особливостей розгляду духовенством з'їзду відносин між різними конфесіями краю, зокрема православно-протестантських та православно-католицьких взаємин; визначення впливу реалій міжконфесійного життя на Волині на рішення делегатів з'їзду та їхню специфіку. Саме тому метою статті є вивчення місця міжконфесійних відносин серед питань Волинського єпархіального з'їзду духовенства в Почаєві 1921 року.

З українських дослідників релігійне життя Волині міжвоєнного періоду висвітлювали І. Власовський [5] та А. Річинський [9], праці яких належать до історіографічної спадщини. З російських дослідників можна згадати доволі тенденційні дослідження О. Світicha [11]. Різноманітні аспекти означеної проблематики досліджують сучасні вчені: В. Борщевич [4], Н. Стоколос [12], Б. Савчук [10]. Проте розгляд міжконфесійного життя регіону вимагає поглибленого аналізу впливу послаблення православної церкви на Волині та її інституалізації після закінчення бойових дій на початку 20-х років XX століття на відносини між православними та іншими конфесіями краю.

Здобуття Польщею незалежності, більшість населення якої була переконаними католиками, могла означати лише одне: православ'я втрачало свій привілейований статус і розраховувати могло лише на власні сили, церковний авторитет і підтримку населення. Католицьке духовенство за підтримки влади, починаючи з 1918 року, розпочало процес повернення власного впливу на Волині, як правило, силовими методами. Натомість православні єпархії Волині та сусідньої Холмщини особливо потерпіли за період Першої світової війни і не лише від бойових дій, а й через евакуації до Росії, що ослабило їхні позиції в регіоні. Але, окрім цього, у середовищі православного духовенства в повоєнній Польській державі, яке фактично було уламком колишньої імперської РПЦ, не мало злагоди і чіткого бачення власного майбутнього. Н. Г. Стоколос наголошує, що "після закінчення Першої світової війни Православна церква в Польщі перебувала в стані хаосу. Практично був перерваний її зв'язок з Московським патріархатом. Змінився статус-кво Православної церкви.

Зі становища пануючої, державної вона перейшла до стану толерованої церкви релігійної меншини, отже, помінялася місцем з Католицькою церквою. В умовах так званих „східних кресів” зіткнулися інтереси різних віровизнань і пов’язаних з ними протилежних політичних інтересів. Роль і активність різних церков залежали від політичної ситуації як у самій Речі Посполитій, так і безпосередньо на цих теренах» [12, с. 193]. Процес інституалізації Православної церкви в Польщі мав дещо невизначений організаційний характер. Відсутність стабільного єпископату стримувала процес остаточного утворення Священного Синоду аж до 1923 року, коли остаточно були виведені з церкви єпископи, які або випадково опинилися на польських землях, або не бажали підтримувати політику церковного керівництва.

Окрім католицьких сил, іще одним відчутним конкурентом православ’я в регіоні залишалися протестантські течії, які теж по закінченню на Волині бойових дій відчували зміни у міжконфесійній ситуації й активізували власні структури в боротьбі за віруючих. Адже саме у Волинському воєводстві проживало 63% євангельських християн Польщі, які зі здобуттям її незалежності розгорнули процес становлення власних громад [3, с. 4]. Наслідком перелічених тенденцій стала необхідність для Православної церкви в Польщі одночасно вирішувати відразу кілька питань, чи не найважливішими серед яких були проблеми облаштування власної організації, а також співіснування з іншими конфесіями, які в 20-ті роки XX століття значно додали в активності та впливі.

Гострі питання міжконфесійної боротьби на Волині і шляхи відстоювання позицій православної церкви розглядалися і раніше, відразу після припинення боїв Великої війни, зокрема на засіданнях з’їзду духовенства Володимирщини 13/26 серпня 1919 року. На цих засіданнях було підкреслено, що і католицизм з його державною підтримкою, і протестантство в постійній боротьбі за вплив на населення становлять для православної церкви підвищену небезпеку [1, арк. 13].

Але порушення питання про міжконфесійні відносини на рівні єпархіального з’їзду в Почаєві 1921 року, яке дістало підтримку влади і мало вплив на всі православні церковні структури на Волині, чинило значно більшу вагу. Це зібрання було скликане єпископом Кременецьким Діонісієм для вирішення назрілих питань єпархіального життя. Центральне керівництво Православної церкви в Польщі пішло шляхом утвердження сильної централізованої влади, що зумовлювалося низкою причин і насамперед позицією держави, яка неоднозначно реагувала на ситуацію на місцях та прагнула запровадження автокефального статусу церкви [8, с. 156].

У роботі засідань Волинського єпархіального з’їзду 3—10 жовтня 1921 року взяла участь велика кількість волинських освітян та української інтелігенції, представників „Просвіти”, широке коло білого та чорного духовенства [2, арк. 25—29]. Загальне число учасників сягало 120 [6, с. 55]. Активна позиція українських делегатів стала несподіванкою для проросійських духовних сил, які не змогли нічого протиставити ініціативності українців. У п’яти секціях зібрання розглядалися питання вищого церковного управління, єпархіального та парафіяльного життя, матеріального забезпечення духовенства, стану монастирів, взаємовідносин між членами кліру, українізації церкви та освіти, ролі виборної процедури у формуванні церковного керівництва [2, арк. 49—52, 110—132].

Серед головних проблем, внесених на розгляд панотців на з’їзді, також було питання поширення штундизму та боротьба з ним [6, с. 55]. Такі аспекти релігійного

розвитку, як парафіяльне життя та релігійна просвіта народу, внесені на розгляд зібрання, також прямо торкалися міжконфесійної ситуації, відносин із католиками та протестантами. Зазначені питання вказували на прагнення представників священства та чернецтва внести зміни в особливості відносин з іншими конфесіями в краї. Це не даремно, адже саме на 1921 рік припадає процес оформлення перших 19 громад євангельських християн на Волині, і що характерно – протестанти розширювали свої лави якраз за рахунок православного, а не католицького населення [3, с. 14].

Найгостріше обговорення міжконфесійних відносин на Волинському єпархіальному з'їзді постало в контексті ревіндикаційної кампанії та спроб католиків захоплювати православні монастирі і храми. Ці питання були порушені на засіданні секції № 1 [2, арк. 50 зв.]. Така політика польського уряду багато в чому була спровокована багатолітнім зміцненням православної церкви за рахунок культових об'єктів (монастирів, церков, каплиць, господарських приміщень) інших конфесій і передусім католицької церкви. Але повнота масштабів розпочатої ревіндикаційної кампанії не могла знайти ніякого історичного виправдання.

Прикладом міжконфесійних конфліктів між католиками і православними став розгляд ситуації навколо волинських Загорівського монастиря та Вишневецької церковної парафії. Монастир було брутально забрано у вірних 3 травня 1921 року взагалі на Великодні свята. Церква у Вишнівці була лише недавно відремонтована перед війною, а тому свавілля поляків особливо обурило місцеве населення [2, арк. 50]. Ще одним промовистим фактом для делегатів з'їзду стало те, що землі Зимнівського монастиря, визначної волинської святині, чие заснування сягає часів Володимира Святого, незважаючи на протести православного духовенства, були зайняті польськими колоністами [2, арк. 111].

Але вказані конфлікти відбувалися на стику міжконфесійного протистояння і державно-церковних відносин. Без втручання влади католикам самотужки не вдалося б провести згадані акції і домогтися свого. Це чудово розуміли делегати з'їзду. Загалом, їм довелося вкотре обмежитися рішенням про нові апеляції до волинського керівництва з відстоювання прав Православної церкви на власне історичне майно. Для прикладу, той же Загорівський монастир, за інформацією українського духовенства ніколи не належав католикам, що не завадило владі відібрати його в громади [1, арк. 72].

Інший характер на зібранні мало обговорення розвитку протестантських течій у повітах. Секція 2 Волинського єпархіального з'їзду займалася взагалі виключно проблемою сектантства і боротьбою зі штундою [2, арк. 52].

Після доповіді про роботу цієї секції з'їзд ухвалив низку важливих рішень про „боротьбу зі штундою, яка поширюється в останні часи серед народу нашого” [2, арк. 51]. Зокрема, з'їзд закликав парафіяльних священників у своїх проповідях під час Служб Божих якнайчастіше виступати проти сект. Для допомоги в цій справі парафіяльному священникові навіть дозволялося залучати до проповідей і антисектантських виступів також представників нижчого причту і навіть мирян, які, щоправда, мали пройти спеціальну підготовку. Такі проповідники отримували право виступати перед віруючими, в тому числі поза церквою, але з відома і дозволу парафіяльного священника.

Нестача необхідної антисектантської літератури була проблемою, яку церква самостійно вирішити не могла в умовах початку 20-х років XX століття. І про це також

ішлося в рішеннях з'їзду. Делегати підкреслювали, що таку літературу потрібно виготовити не лише російською мовою, а й українською. Зокрема, була мова про переклад „Руководства с обличения штундо-баптизма” і розсилання його по всіх парафіях. Кошти для цього видання мали бути зібрані в парафіях [2, арк. 51].

При особі єпископа з'їзд постановляв ввести посаду протисектантського місіонера. До обов'язків останнього мало входити ведення антисектантських бесід, організація протисектантської місії, організація в духовній семінарії відповідних курсів тощо. При центральних духовних органах у повіті мали діяти свої місіонери. Вони мали проводити антисектантську пропаганду, слідувати за розвитком протестантських течій у своєму повіті, доповідати про міжконфесійне становище єпископу, проводити підготовку священиків та псаломників повіту до боротьби з поширенням сектантства, для чого вони мали організовувати з'їзди, збори та курси. Кошти на утримання місіонерів мала передавати єпархія, на повітовому рівні – місцеве духовенство.

Делегати Волинського з'їзду віддавали належне майстерності співу, яку демонстрували „штунди” під час виконання церковних псалмів та гімнів. Саме через це духовенством було ухвалене рішення розпочати в церквах проведення альтернативних загальних співів, коли б миряни могли разом співати „Молитву Господню”, „Достойно есть” та інші. Для популяризації цієї практики пропонувалося виконувати в парафіях у ході Служби Божої не тільки звичайні богослужбові молитви, а й відомі церковні пісні про св. Миколая, стопу Божої Матері та інші, шановані в народі. Використання таких близьких для простого люду заходів, поетичність народної творчості дозволяли б відчутно підвищити релігійні емоції віруючих [2, арк. 52].

Для активізації протидії сильним сторонам сектантів і зокрема їхньому вмілому релігійному співу з'їзд пропонував на Різдвяні свята в церквах виконувати народні колядки як священиками, так і віруючими, на Великдень також співати народних пісень, зокрема „Христос Воскрес”.

Учасники єпархіального з'їзду відзначали також роль монастирів у міжконфесійній боротьбі. Зокрема, аматорські гуртки для боротьби з протестантизмом мали утворюватися при кожному монастирі в єпархії для місіонерської діяльності по селах [2, арк. 112]. Одним із перших практичних втілень цієї постанови стало рішення про створення при Дерманському монастирі школи для підготовки дяків для східних повітів Волинської єпархії з тим, щоб вони були здатні вести боротьбу зі „штундою” [2, арк. 111].

Прикметно, що перебіг єпархіального зібрання в Почаєві дав можливість українським віруючим висловити свою позицію та прагнення щодо організації Православної церкви загалом. Українізації її структур за цих умов стала одним із провідних гасел української громадськості та передового духовенства. В ній бачилось розв'язання не лише національних проблем українців, а й питань церковного розвитку і майбутнього православ'я на Волині. Делегат Волинського з'їзду 1921 року М. Черкавський так і наголошував, що головним засобом боротьби зі сектантами є поширення серед населення Святого Письма рідною українською мовою [2, арк. 52 а].

Нові умови міжконфесійного життя відігравали в цьому свою вирішальну роль. До консервативного православ'я поступово, на хвилі повоєнної невизначеності, починають потрапляти елементи функціонування інших конфесій. Свідченням цьому є те, що в комісії № 1 з'їзду, з розгляду питань організації єпархіального

управління, парафіяльного життя та участі Волині в організації вищого церковного управління Православної церкви в Польщі брало участь 73 світські особи і 24 духовні [2, арк. 46]. Таке широке залучення мирян було революційним кроком, що рідко траплялося в церковних питаннях і також нагадувало схожу практику високої активності мирян у протестантських течіях. П. Табінський на почаївському зібранні наголошував, що із „штундизмом” буде легше боротися, коли пересічний православний віруючий значно краще орієнтуватиметься в змісті Святого Письма, а для цього потрібно працювати над його освіченістю.

Згодом в умовах міжконфесійної боротьби 20–30-х років XX століття православне духовенство намагатиметься, як підкреслював О. Купранець, у внутрішньому розвитку церкви та інших організаційних моментах наслідувати особливості устрою католицької системи, однак це їй не завжди вдасться [7, с. 37].

Перелічені постанови та запропоновані Волинським єпархіальним з’їздом заходи підкреслюють, наскільки різними в Речі Посполитій стали відносини між різними конфесіями. При цьому стосунки між православними і римо-католиками відрізнялися від стосунків православних з протестантами. Якщо в першому разі Православній церкві було нічого протиставити державному тиску й агресивним діям католицького духовенства та громадськості, підтримуваних владою, то в другому – православні досить активно протидіяли опонентам власне церковними пропагандистськими заходами. Опинившись у ситуації, коли розраховувати на підтримку влади і її санкції проти сектантів не доводилось, православне духовенство згадало про такі суто церковні заходи, як місіонерська активність, дискусії, дебати, просвітницька робота з населенням. Навіть коли схожі акції траплялися в довоєнний час, все одно це було не на рівних умовах, позаяк їх організувала конфесія, яка користувалася повною підтримкою держави.

Після 1918 року ситуація поступово змінилася, і проводили міжконфесійну боротьбу, боротьбу за вплив на населення священникам довелося вести в зовсім інших умовах, коли не адміністративний тиск чи переслідування мали дати позитивний результат, а тільки переконливість, доступність гасел духовенства, їхня спрямованість на простого віруючого. Саме такий підхід міг дозволити розраховувати на позитивні наслідки боротьби з сектантством, яке особливо поживалося після подій національно-визвольних змагань на українських землях. Передове та освічене українське православне духовенство це добре усвідомлювало і його плани відкривали доступ до церкви українській мові, звичаям, обрядовості, церковним пісням, що дисонувало з попередньою традиційною політикою російського православ’я, спрямованого на цілковиту русифікацію народів імперії. З огляду на те, що більшість православного духовенства у Польщі залишалася саме на проросійських позиціях, Православна церква в Речі Посполитій не могла запропонувати єдиного підходу до протидії „штундизмові”, не бажаючи відмовлятися від збанкрутілих русифікаційних підходів навіть в умовах втрати контролю над певною частиною віруючих.

Отже, можна з упевненістю стверджувати, що саме заходи боротьби зі штундизмом, серед інших причин, посприяли українізаційним заходам, затвердженням на Волинському єпархіальному з’їзді, адже вони автоматично означали наближення церкви до населення через зрозумілу для нього культуру.

1. Державний архів Тернопільської області (Далі ДАТО). – Ф.148. – Оп.1. – Спр. 16.
2. ДАТО. – Ф.148. – Оп.1. – Спр. 18.
3. Бородинська Л. І. Становлення та розвиток євангельських християн у Польщі (1918–1939 рр.): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 09.00.11. „Релігієзнавство” / Л. І. Бородинська. – К., 2009. – 20 с.
4. Борщевич В. Українське церковне відродження на Волині (20–40-ві рр. XX ст.) / В. Борщевич. – Луцьк, 2000. – 253 с.
5. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: У 4 т., 5 кн. / І.Власовський. – К., 1998. – Т. 4. – Ч. 2. – 398 с.
6. Коротке описання Волинського єпархіального Зібрання представників духовенства і мирян 3–10 жовтня 1921 року в Почаївській Лаврі // Православна Волинь. – 1922. – № 1–4.
7. Купранець О. Православна церква в міжвоєнній Польщі: 1918 – 1939 / О. Купранець. – Рим, 1974. – 235 с.
8. Кукурудза А. Р. Демократизація православ'я 20-х рр. XX ст. (український контекст) / А. Р. Кукурудза. – Рівне, 2008. – 249 с.
9. Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості / Упоряд. А. Колодний, О. Саган. – К., 2000. – 432 с.
10. Савчук Б. За українську церкву (Національно-церковний рух на Волині у 20–30 рр. XX ст.) / Б. Савчук. – Івано-Франківськ, 1997. – 116 с.
11. Свитич А. Православная церковь в Польше и ее автокефалия // Православная Церковь на Украине и в Польше в XX столетии. 1917–1950 гг.: Сборник / А. Свитич. – М., 1997. – С. 87–290.
12. Стоколос Н. Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.) / Н. Г. Стоколос. – Рівне, 2003. ? 480 с.

SUMMARY

Volinien diocese collection 1921 and interconfessional situation in an edge

In the article activity of Volinien diocese collection 1921 in Poshav is represented on a background interconfession relations in a region. Attention is concentrated on the relationships of rule with catholics, protestants, transformations of leading organs of orthodox church on Volini of 20 th XX item

Key words: confession, national getting up, ukrainizatsiya of orthodoxy, interconfession relations, orthodoxy, greec-katholic, catholic church.

Богдан Лазорак,

**аспірант кафедри давньої історії України та спеціальних історичних
дисциплін Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

СТАТУТ ЛЕВА ШЕПТИЦЬКОГО ДЛЯ ЛЬВІВСЬКОГО ХРЕСТОВОЗДВИЖЕНСЬКОГО БРАТСТВА 1762 Р.

Стаття складається з передмови та документа. У передмові подано короткий огляд історіографії дослідження церковних братств, які існували на передмістях м. Львова